

и речей, якоже нъцци мнять, и подобно глаголють: «Занеже сам не учил ся, того ради и намъ завидитъ и возбраняеть!» Се¹ же, мню, в первыхъ, панъ Виталій, казнодѣя волинскій, отрыгалъ! Но азъ о семъ ничтоже печалую, ниже о поносъ, и униженіе брегу, ниже о лжи завистнымъ имънемъ налагаемой смущаю ся! Само бо существо тѣснаго пути — слѣда ведушаго в животъ вѣчный да извѣститъ кождо² Не бо о сромотѣ учащихъ ся азъ глаголю да не отпадутъ благочестія, утверждаю Еже пострадаша мнози, извѣстно вѣсть (л 225 — Гол 28).

То подобно и на св. Павла апостола нанесуть хулу клеветницы — яко от зависти Павел остерегаеть Колосяны, да угоньзнуть от тое поганское латынское науки, которые ся нынѣ в тую съгъ духовъ злобныхъ поднебесныхъ ученіемъ³ умотали, Евангеліе повергли (наступае цитата з ап Павла). Не бо мню, яко от завидѣнія наукъ Павелъ сіе рече, но да не увязнуть, вѣ, прелестъ от Христовы любве, остерегаеть Тако подобно да мниши и о мнѣ — о пристроѣзѣ⁴ яже глаголалъ. И не вѣдомость хулю художества, але⁵ хулю, што теперешніе наши новые рускіе философы не знаютъ в церкви ничтоже читати — ни тое самое Псалтири ни Часослова⁶. А знать если бы хто штос (ь) трохи и зналъ, якъ южъ досягнетъ стиха якого басней Аристотельскихъ, тогда юж Псалтири читати ся соромѣть! И прочее правило церковное ни за что не вмѣняеть, и яко простое и дурное быти розумѣеть. А тежъ не вижу иншихъ — толко простою наукою нашего благочестія воспитавше ся: тые и подвигъ церковный носятъ и отправують! А латынскихъ басней ученицы, зовемыи казнодѣи⁷, трудити ся в церкви не хочють — толко комедии строить і играють!⁸

И не дивно! Приведу притчу: Коли южъ хто наказанія вѣшняго страха досягль, подобенъ коневи в стайни хованому и на ухахъ держаному, который⁹ часу пролетного дождавши, коли траву опшутитъ и выпущенъ будетъ, не вѣда¹⁰ якъ ся поймати дасть от игранья, скаканья и шаленья, ради своевольное владности. Такъ власне коли хто з благочестія догмать до латынского мудрованія и хитрости выпущенъ будетъ, не вѣда какъ его южъ ухватитъ¹¹ и обуздаеть и к благочестию привлечеть! Бо есть такъ сладкая латынское прелести трава, ижъ еѣ воли на широкомъ поли вкусивый своевольне заживати, нижли в тайни благочестія на привязехъ¹² законныхъ наилучшимъ¹³ овсомъ истинное науки питати ся (хочетъ!)¹⁴.

Тамъ бо есть у Латыни своеволя! Тамъ есть чистецъ по смерти мудрымъ безецникомъ, вшетечникомъ и роскошникомъ! А у насъ — дурное Руси — чистца по смерти немаш, только в терпѣливномъ страданіи и покаяніи¹⁵

¹ Ркп: сей.

² Посвидчитъ про кожного.

³ Ркп.: ученіе.

⁴ Пересторозі

⁵ Ркп: ане.

⁶ Се основа всього для Вишенського!

⁷ Очевидно, се прізвище для «новыхъ философів» десь чув Вишенскій на місці!

⁸ Се цикава звістка про український шкільний театр; ак Перетц вважає його літературнимъ загальнимъ місцемъ, запозиченимъ Вишенськимъ з сучасної польської літератури (Україна 1924 кн. I с 15) — але се не здається мені правдоподібнимъ.

⁹ Ркп.: которого.

¹⁰ В ркп тут: нелѣта, нижче. не веда

¹¹ Ркп: ухватили.

¹² Ркп: привяземъ.

¹³ Ркп: наилучшихъ мѣ

¹⁴ Се: хочетъ додаю за прикладомъ Голубева, в ркп. нема

¹⁵ Ркп: страданія і покаянія.

прежде умертѣя И для того въ тѣснотѣ сей мало¹ изволяютъ быти всѣ ся на широту роскоши вергли! И пастыря собѣ такого² своеволники (и на широтѣ роскошій скитающе ся) имѣють — которые таинство вѣка сего сына погибелнаго изобразуютъ, по Павлу к Солуняном глаголющему (л 227—8)

Тоужь, госпоже Домникіе, нехай ся пан Юрко перво научитъ церковного чина и тайны его, а не заразы кого без воли Христовы на Христовомъ мѣстѣ от своего мнѣнія посаждаетъ глаголючи «Христос так чинилъ, или училъ, и ты такъ чини и учи!» Бо ся с того дерзновенія³ все ереси в нас породили⁴ и церковь воздушные духи сплюндровали! Иж⁵ не толко жебы хто уготованый на степень церковного и духовного чина восходити мѣлъ дверми — нет! Але⁶ и тые самыя дѣрлазцы, наемницы, злодѣи, розбойницы, волци, драпѣжницы, пси, волхвы, чародѣе, воины, жолнѣри, кровопроилци, игрцы, скоморохи альбо⁷ машкарники всякъ видъ злобы мирское прошедше и естество обезчестивше, которые нашу церковь нынѣ опановали и под власть себѣ мучительски покорили, — не только жебы слѣда альбо⁷ порядку якого законнаго на входѣ сѣдалища власти церковное заживати мѣли Але гонят ся и одинъ одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгаютъ и упережаютъ, власнѣ якъ конскіе заводницы для закладу⁸

Что бо за чинъ в нашей церквѣ нынѣ на принятѣ стану духовнаго? Не тот ли, присмотри ся и признай, если правду глаголю! Днесѣ кать, а завтра священникъ Днесъ мучитель, а завтра учитель Днесъ корчмарь и танцоводецъ, а заутра богослов и народоводецъ Днесъ убійца, а заутра святитель и епископъ Доднесъ жертвовал сатанѣ все время вѣка сего, а нынѣ предъ олтаремъ предстоитъ и непостижимому божеству таинствуеетъ и жертву приноситъ!

Пытаю вас, не от сихъ ли вашъ хитрѣйшій Патѣй, которого ты, пане Юрку, хвалили и залицалъ? Розгни книги с(о)вѣстные и узриши, иж⁹ во уготованыхъ чину не коснелъ¹⁰ И ни чернецъ ани страдалецъ не былъ! Толок так, — днесъ еретик и кашталянь, а заутра намѣстникъ Христовъ (именемъ, а не дѣлом!), и пастырь — славы и чести вѣка сего, а не стада словесныхъ овецъ — и будущаго вѣка сотаинник!¹¹ (л 228—9).

Видиш ли, сестро Домникіе, куды разумѣнья неправое низпадает и благочестіе поруговаеетъ! Нехай же не выкладаетъ панъ Юрко Христовыхъ словесъ по страсти и своему угожденію! Але¹² по правдѣ! И мою пустыню не уничтожаетъ! Без которое и онъ сам, если схочетъ мира свлещи ся и памяти и житія страстнаго свободити ся (по Василія Великаго писанію к Григорию Богослову), быти не может!

А еже глаголетъ панъ Юрко, яко Христос не изводилъ народъ в пустыню развѣ нужды¹³ (для власти проповѣдь возбраняюще), а нынѣ проповѣдь въ градѣхъ не возбраняет ся, — на тое слово отповѣдь пану Юрко-

¹ Ркп : малы

² Папу.

³ Ркп дерзновеніе

⁴ Ркп · породили

⁵ Ркп Иже

⁶ Ркп или

⁷ Ркп или бо

⁸ Кінські перегоні на парі!

⁹ Ркп иже

¹⁰ Не пробував нітрохи в категоріі тих, що готуються до церковного ступеня

¹¹ Ркп стаинникъ

¹² Ркп : или

¹³ Потреби.

ви· яко не тільки я (ничтоже сый в очах людських¹), але¹ подобно ино сам Христосъ с небеси, если бы звал, крестъ свой залещалъ² и в пустыню изыйти (для очищення помысла и навикновеня брани бѣсовское) розка- залъ,— подобно не только народа, але ни самого книжочку народонастави- ка пана Юрка з логовиска мирского бы выторгути не могль¹ Бо ся добре на- печатали смаки³, юхи, шафраны, перци⁴ и пирожные сласти на помыслъ и угожденю его¹

Обещую ти, что ся крестомъ Христовымъ пан Юрко прельстити не дасть и для него роскоши львовское не оставитъ¹ Колыми паче другій народ⁵ о пустыни не мыслить¹ (л 229—230, Гол 29—31).

А на слова Юрія, що люди чекають його і будуть рем- ствувати, коли він буде далі отягатись, Вишенський відказує роздражено, в стилі аскета, що не знає ніяких обов'язків перед громадянством — хіба тільки перед добродіями, що його годують:

Ся словеса истовыя басни суть, ниже отвѣта достойни! Ни бо азъ с на- родом завѣты завѣщевалъ, ниже отвѣты творилъ,— но ниже народа знаю, ниже бесѣдою с ними общих ся и познаніемъ зрака! Что глаголетъ панъ Юрко, не вѣмъ Почто мя ожидаютъ? Егда заимствовахъ что у кого и долгъ отдати должень есмь? Не вѣмъ другого развѣ странствовашого мя пана Красовского — и на препитаніе нечто возложившего⁶. Сего, и пана Ми- колая знаю, от прочаго же народа никого не знаю. Что есть вина народное страсти, и которого народа, доумити ся не могу! Не бо вещь ниже на- родныхъ лицъ от мене пострадавших не изобрази,— отвѣщати не вѣмъ что! (л 235 — Гол 34).

У постскриптумі Вишенський просить Домнікію захвати його писання і повернути йому потім, бо воно йому буде потрібне. Хотів він включити його до збірника своїх творів чи задумував ширше розвинути кинуті в ним гадки в інших писаннях? Дійсно, два пізніші його твори розвивають сі гадки. «Зачапка» підіймає знову питання про те, яка має бу- ти добра православна наука, «Позорище мисленное» ширше розвиває апологію пустинного життя.

Листи з Афону. Можна здогадуватися, що до повного розриву з львівськими братчиками і взагалі з провідниками сучасного українського руху у Вишенського все-таки не дійшло. Може бути, що перед виїздом він все-таки побував у Львові, розговорився з «народом». Одержав — як можемо здогадуватися з пізнішого листа до Йова — і деяку милости-

¹ Ркп.. или.

² Закликав узяти його хрест і за ним йти (евангельський вираз).

³ Ркп.: смяки.

⁴ Ркп.: пѣрце.

⁵ Інші люди.

⁶ В друк. було опущене «мя» і се змінило значення начебу Красов- ський під час якоїсь подорожі бачився з Вишенським і жертвував йому деякий «на пропитаніє» З «мя» ясно, що Красовський гостив у себе Вишенсь- кого під час сеї подорожі його на Україні і дав йому щось на прожиток.

ню на новий афонський прожиток. З незвісного ближче року, після повороту до Афону, маємо два листи, переслані на Україну через монахів Ксенова монастиря, що їхали туди: один до Йова Княгиницького, другий до львівського братства В листі до Йова Вишенський згадує про своє бажання знову побувати на Україні, що перебили йому «судьбы божія і нѣкія болѣзни тѣлесныя»; коротко описує своє афонське життя й заохочує Йова прибувати на Афон, а як ні — то прислати свого синовця Дмитра, спільного вихованця їх обох в аскетизмі (він був потім наступником Йова в його ігуменстві):

Вси яко Святая Гора раю подобна, аеровоздушнымъ чистотным и утѣшительнымъ зефиром в отлученію мира содержима дыхающе Ся и нынѣ никакже оскудъ благодать якже от воздуха! А еже нужду от навѣта діавола миродержца страстно владычествующего страждетъ, въ искупѣ жизни обрѣтаючи¹ ся здѣ,— не подобаетъ ми время подробну изглаголати Точію прочая съкративъ излаголю Отнели же придохъ, не точію на келии, но и на пещеры двѣ поголовщины дукатовъ излѣзлъ! Такожде и на Святую Гору от еже бѣ товаръ один прежде соборного гарачу, нынѣ же и до чотырехъ влѣзло Аще же и тако аспрнымъ² нуждам, Святая Гора подлегла, но благодатію Христовою миръ бѣ в конецъ доселѣ от вохода Турков и еничарского³. И в благочестии Святая Гора по древнему никакже оскудѣваетъ — и аще не имать аспри! Но в сей притчи стоим святогорской глаголющимъ «Хотяй — рече — во Святой Горѣ мировати и терпѣніемъ укоснути, или буди желѣзнъ или сребренъ». Еже толковати не хочу — вѣси бо сію притчу. Тѣм же сими двѣма и азъ еще коснимъ благодатію Христовою рукодѣліемъ і искупомъ,— доколе течетъ принесеное от васъ⁴. Обаче желаю паки видѣти и посетити вас! Тѣмже извѣсти ми о своемъ мирѣ, и что глаголеши о сем, дай ми гласъ! Аще ли и тебе нужда настоить от боренія плоти, страстей и воздушныхъ злобныхъ духовъ поднебесныхъ, к ним-же нам брань гонза⁵.

Лист до львівського братства — се, властиво, текст з Григорія Богослова «противъ самохвалнымъ еретикомъ, мнящим ся быти мудрымъ», процитований Вишенським у потіху братчикам у сьогосвітніх бідах, у підтвердження його улюбленої гадки, що уділ правовірних — терпіти в сім світі пониження й ганьбу, не завидуючи успіхам еретиків і не

¹ В ркп · обрѣтающим

² Грошовим клопотам (аспри — дрібна срібна монета), мова — про ту-рецькі податки.

³ Турки і яничари на Гору за сей час не приходили

⁴ Тут натяк на гроші, зібрані Вишенським на Україні і принесені з собою на Афон на прожиток і на оплати податків — «искуп», для котрого афонит повинен бути «сребрен», а на «рукодѣліе», друге джерело прожитку,— він повинен бути «желѣзн», як каже афонська «притча» (приповідка), що нагадує Йову Вишенський

⁵ Л 238; у вид Голубева скорочена приписка листа, в ркп дійсно поповсана «Писа ся в Святой Горѣ, в неже время и соборное посланіе, в мо-настирь Зуграфе аще мыслный твоего преподобія за спсєніе вишеречен-ный писалъ».

кваплячися на їх мудрість. Інтересні тут теплі вирази на адресу братчиків — «которых як с памяти выгнати» автор не може «за твердость¹ духа любовного», так і ім спасення і всякого спасенного добра, як собі самому зичить. Сі приязні почуття висловлені в самому титулі:

Христілюбивому братству лвовському и прочимъ братьямъ единомудрымъ и единоплеменнымъ, купно же и всемъ православнымъ христіаномъ Малоє Русси: в санѣхъ и достоинствахъ различно преимушимъ, богатымъ и убогимъ, княземъ и паномъ и простымъ, духовнымъ и свѣцкимъ, и еликимъ до зрака очесъ сіє писаніє приникнуть,— Іоаннъ Русинъ реченно Вишенскій, скитствуя въ Святѣй Горѣ, от Христа Спаса спасенія алчеть и вседушно молить! (л 218).

Власне як доказ приязного настрою автора до всіх тих, з котрими він був завівся на Україні, сей короткий лист, як я вище сказав, нам головно й інтересний.

Другий збірник творів і «Мисленне позорище» Вишенського. Не вибравшись в другу подорож на Україну, Вишенський, як десять літ тому, знов захотів промовити до свого громадянства «хартією». Може бути, що й досвід останньої гостини на Україні переконав його, що в літературних відносинах він має більше щастя, ніж в особистих. Так чи інак, він задумує вислати на Україну нову збірку своїх писань. Її основу мав бути «Краткословний Одвіт» Скарзі, де було розібрано три перші розділи його книги і дві гадки його передмови. Продовжуючи сі критичні уваги, Вишенський постановив обговорити ще дві тези книги Скарги: про нужденний стан слов'янської церкви, від котрої греки затаїли науку і всякі освітні засоби,— і про шасливий стан римської церкви, в котрій під папською владою всюди фундується науки і школи. Се була ідея, що, очевидно, особливо живо захопила Вишенського, від його конфлікту з львівськими «народонаставниками»: Що мусять православні протиставити спокусам латинської школи й науки? якою має бути православна школа й наука, щоб вона не служила тільки першою ступінню до «доскональших басень» латинських — як се він закидав львів'янам у листі до Домнікі. Роздумуючи на сю тему, він, окрім властивої відповіді на тези Скарги, написав ще три невеличкі твори: один у формі послання до христіян Малої Росії, другий — се «жартовна притча про унію», як її назвав сам автор, третій — диспут «мудрого латинника з глупим Русином», названий автором «Зачапкою» (зачпкою), і се «зачпка» в тіснішій розумінні, тимчасом як у ширшій — вся ся полемічна збірка статті

¹ Тут у ркп ще слово «извланія», що Голубев справив на «излання».